

4. Мережковский Д.С. Вечные спутники : Портреты из всемирной литературы / Д.С. Мережковский [Издание подг. Е.А. Андрущенко. Ред. А.В. Лавров] – СПб. : Наука, 2007. – 903 с.
5. Петрова Т. Забытый перевод Бальмонта / Т. Петрова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/druzhba/2011/8/pe10.html>
6. Поплавский Б.Ю. Аполлон Безобразов. Домой с небес : Романы / [сост. и коммент. А. Богословского, Е. Менегальдо] / Б.Ю. Поплавский. – М. : Согласие, 2000. – 464 с.
7. Поплавский Б.Ю. Неизданное : Дневники, статьи, стихи, письма / [сост. и коммент. А. Богословского, Е. Менегальдо] / Б.Ю. Поплавский. – М. : Христианское издательство, 1996. – 512 с.
8. Поплавский Б.Ю. Стихотворения / [сост. и коммент. А. Богословского, Е. Менегальдо] / Б.Ю. Поплавский. – М. : Согласие, 2009. – 559 с.
9. Токарев Д. «Между Индией и Гегелем» : Творчество Б. Поплавского в компаративной перспективе / Д. Токарев. – М. : НЛЮ, 2011. – С. 345.
10. Шарыпкин Д.М. Скандинавская литература в России / Д.М. Шарыпкин. – СПб. : Наука, 1980. – 324 с.
11. Kopper J.M. The “Sun’s Way” of Poplavskii and Ibsen / J. M. Kopper // From the Other Shore : Russian Writers Abroad : Past and Present. – 2001. – № 1. – P. 5-21.

Summary. Article is devoted to the influence of «someone’s word» of G. Ibsen’s plays, on the works of B. Poplavsky. B. Poplavsky’s novel «Apollon Bezobrazov» in comparison to works of the Norwegian playwright is analyzed. Attempt to define intertextual relations in the works of the writers is made.

Keywords: «someone’s word», continuity, image, intertextual relations.

УДК 821.161.2

О.В. Єременко

РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІРИЧНОГО/ЕПІЧНОГО/ДРАМАТИЧНОГО ПАФОСУ В МІФОЛОГІЧНІЙ МОДЕЛІ СОЦІАЛІСТИЧНОГО РЕАЛІЗМУ

У статті досліджуються засоби і прийоми міфологізації художнього тексту у літературі соціалістичного реалізму. Основними з них є параметри особистості митця, пряма проєкція міфологічних колізій на структуру твору, забезпечення вибудови ієрархії концептів і архетипічних моделей, зокрема образів нової доби, героя, ворога, боротьби тощо. Окреме місце посідає деформація художніх критеріїв та їх безапеляційна підміна екстра літературними чинниками. Індустріалізація, колективізація, українізація постають як компоненти нового соціологічного міфу, залишаючись такими донині з іншою аксіологічною акцентуацією. Міфологізація нового ладу в художньому тексті забезпечується зокрема елементами міжродового синкретизму, складовими його специфічного пафосу.

Ключові слова: соціалістичний реалізм, ліричний / епічний / драматичний пафос, міфологізація, міжродовий синкретизм.

Міф є чи не універсальним поняттям ХХІ століття як у науковому, так і в повсякденному контексті, і парадоксальність його індивідуальної і суспільної рецепції полягає в тому, що він є водночас об’єктом наукового дослідження, фактом побутової свідомості, феноменом історично та національно сформованої полікультурної та національно забарвленої ментальності.

У світоглядній проєкції міф – комплекс еkleктичний, розмаїта цілісність, коли, як відомо, уявне вважається реальним, а ідеальне постає фактично матеріалізованим. Невірно вважати, що саме в ХХ ст. науковці відмовилися від переконання, що міф пронизує лише життя первісного суспільства культурного розвитку людства. Досить послідовно наявність міфологем у духовній культурі простежується вже з ХІХ ст. Освоєння міфологічної складової культури особливо актуальним стає у другій половині ХХ ст., коли саме міфи становлять інструментарій декодування ментальних і мистецьких явищ. Звертаючи увагу на ідеологічний аспект суспільного життя, констатуємо: міф як форма колективної психіки подекуди дублює справжнє уявлення про реальність через конкретні, часом художні образи. Уплив міфу на масову свідомість стає потужним механізмом політичних процесів [2, 24], відтак засобом міфологізації суспільства виступає мистецтво, зокрема література.

В українській літературі ХХ ст. таким явищем став соціалістичний реалізм, нині потрактований як імітат-напрямок у мистецтві, ініційований комуністичною партією та життєздатний у межах соціалістичного режиму, що не заперечує актуальності найдетальнішого розгляду його особливостей. Уже стало загальником, що попередній підхід був науково непродуктивним, проте і сам міг стати об'єктом аналізу... Унаслідок неспецифічного проектування естетичні критерії деформувалися, отримуючи натомість неприродний для мистецтва, класово обмежений зміст. Основними стають ідейно-змістові принципи партійності та інтернаціоналізму, натомість художність переважно поступається послугуванню справі комуністичного будівництва і доступності. Хоча хронологічно явище побутувало з 1933 р. до 1980-х років, проте його рецидиви спостерігаємо і надалі.

Незаперечно, що соціалістичний реалізм постає як сублимований продукт радянської системи [4, 87], що на відміну від інших художніх явищ, закладених логікою процесу розвитку культури, був «вирощений» в далеко не тепличних умовах соціалістичного ладу. Хоча не можна погодитися лише з «директивною» моделлю зародження соціалістичного реалізму, це не є предметом цієї статті. Поза тим, не заперечую, що повноцінне відображення реальності, попри заявлену офіційно програму, не було завданням митців. Спостереження над міфологічними параметрами соціалістичного реалізму призводять до досить передбачуваних висновків. Справді, культура цього періоду, і передусім література, деформовано міфологізована. Шляхом трансплантації історичної реальності в позаісторичний міфологізований простір була створена радянська ідеоміфологічна система. По суті, у перші десятиріччя міфологія соцреалізму спрацювала тому, що була зорієнтована на «вживлення» носіїв суспільної свідомості на основі домінуючих архетипів героя, батька, матері та ворога.

Нова модель світобудови постала через пронизані ліричним/ драматичним/епічним пафосом міфи доби. Епічний компонент пафосу реалізується через такі компоненти мегатексту соцреалістичної літератури. Актом творення нового світу постає жовтнева революція, і момент кремації започаткував нове літописання і відлік часу («...під прапором Жовтня до світлих висот» М.Рильський). Культурний герой стає найефектнішою постаттю соцреалістичного міфу («Платон Кречет» О.Корнійчука, «Роман міжгір'я» І.Ле, «Майстер корабля» Ю.Яновського), поєднуючи міць і розум, моральність і самовідданість. Він долає ворогів і власні сумніви. Основним образом соціалістичного міфу є постать героя, що не дивно, адже культурний герой є одним з найархаїчніших у світовому фольклорі. Проте класичне потрактування героя в соціалізмі відповідає не лише рисам культурного героя, але й архетипу месії. Кожна міфема по-своєму реструктурована, що особливо стосується постаті культурного героя. Зрозуміло, що набутки людства, «прив'язані» до міфічного часу прочитуються в якості результату подвигів і трудів культурного героя. Натомість у соціалістичному реалізмі не герой творив час, а час творив героїв.

За аналогією до міфологічних образів вибудовуються типи захисника нового світу («Чотири шаблі» Ю.Яновського, новелістика Григорія Косинки, «Листи червоноармійця Опанаса Байди» А.Малишка), що заґрунтовані в традицію героїчного епосу. Спостерігаємо позитивну міфологізацію образу вождя, відтінену ліричним струменем («Ілліч і дівчинка» М.Рильського) і демонізацію образу ворога («Буружуїв за буржуями будем, будем бити» П.Тичина). Драматичний компонент пафосу формується через колізійно насичений міф про підкорення простору, перетворення безмежних просторів у великий Дім (проза М.Трублаїні), міф про перемогу над часом (твори М.Бажана). Ліричний компонент пафосу ґрунтується на невідчуженні індивідуального «я» від загального духовного світу, ствердженні життя як самопожертви, що надає сенс буттю людини, поряд із тим кожен зі згаданих вище елементів художньої системи, попри свою раціональність, досить потужно відтінений почуттями найширшого спектру, зокрема високими емоціями.

Індустріалізація, колективізація, українізація – усі ці суспільно і економічно значущі явища також становили компоненти радянського міфу [1, 88], у якому побутували впродовж десятиліть, і продовжують його формувати – тільки в суто негативно забарвленому сенсі. Власне, переважна більшість складових соцреалістичного міфу марно політично зорієнтовані, вони мають особливе маніпулятивне значення, пояснюють минуле і навіюють фантастичні думки про майбутнє, що, як належать міфологізованій свідомості, сприймаються з абсолютною впевненістю. Персонажами героїчних міфів стають конкретні особи, вони презентуються як взірцеві громадяни, бійці, борці. Наділений міфічними рисами персонаж (харизматичний вождь чи герой) стає першопричиною всього позитивного, що виникає чи може виникнути в суспільстві. Ідейні домінуючі комуністичного світогляду, як неодноразово визначали дослідники соціальної міфології, є проекцією архетипних моделей на радянську міфізовану історіографію. Спостерігається, зокрема, кореляція кліше «Хаос – втручання сили – встановлення порядку» із подіями очатку ХХ ст.: політико-економічна безпорадність царського уряду, трагедія першої світової, натомість з'являється Спаситель-Ленін, відтак нульовою точкою радянської ери – моделі Золотого Віку – є Жовтнева революція».

Фактично дублюється міф про повстання проти богів, притаманний не лише античній міфічній історії. Ленін також позиціонується в сакральному часі, залишаючись завжди жи-

вим, при цьому його ім'я є настільки священним, що навіть його озвучення непотрібне, те ж стосується на певному етапі імені Сталіна. Так, В.Сосюра в поезії «Ленін» (1938), не називаючи персоналії, заакцентує рефрен: «...завжди, завжди між нами ти» [7], а Сталіна величає соратником. Характерним для українського радянського міфу є те, що у ньому функціонували як персоналії загальносоюзного походження, так би мовити, першого плану, вони також ставали літературними героями або ж алюзією згадувалися у творах практично кожного письменника (у 1930-50 рр. – Сталін, увесь час існування СРСР – Ленін, Максим Горький, Павка Корчагін, Зоя Космодем'янська та ін.), поряд з цим «дублерами» виступали аналогі власне українського походження (Артем, Щорс, О.Бойченко), яким також присвячувались повні піднесеного пафосу тексти. Натомість призвідниками бід і зла вважаються конкретно персоніфіковані підступні вороги (часом замасковані, але переважно – змалювані відверто найчорнішими барвами), іноді – цілі групи осіб, байдуже – соціальні чи національні. Специфіка потрактування історії через оптику соціалістичного міфу полягає в замотивованості нескінченної боротьби з актуалізованим ворогом, що насамперед є опонентом через систему цінностей. Відповідно, зіткнення концептів боротьби та ворога створює динаміку і енергію подій, а відтак пафос їх змалювання у художніх текстах. Кліше став вираз «українські буржуазні націоналісти» – напевне, найстрашніші, чи інших в державі не було? Таким чином формується міфологічний тип мислення із наперед призначеними винними жертвами.

Обряд ініціації став не менш особливим для радянської дійсності: перший етап – вступ до жовтенят, атрибут – значок з портретом маленького Володі Ульянова (пригадуємо ніжно-ліричну поезію М.Рильського «Хлопчєня з розумними очима...»); другий – драматизований вступ до піонерської організації, атрибут – червоний галстук і значок, дійство явно сценічне. Третій – діловито заорганізоване приймання до комсомолу, атрибути вже більш бюрократичні – квиток і значок із портретом дорослого Леніна на тлі червоного прапора. Таким чином, етапи ініціації також проектується на компоненти ліричного / драматичного / епічного пафосу.

Родовий архетип формує єдність класу замість єдності роду або нації, проектується на єдність минулих, теперішніх та майбутніх поколінь. Своєрідною є й ідеологія організованої рецепції літератури, адже інспіроване у 1920-х роках «очолювання» літератури не могло призвести до піднесення художнього рівня, натомість буржуазним, тому ворожим вважалося те, що збігалось з революційною ідеєю, не сприяло піднесенню комуністичних гасел і вживлення їх у свідомість населення. Парадоксальним чином керівники мистецьких структур мотивували відчутні зміни в критеріях художності інтересами та прагненнями народу, проте ці поняття не дешифрувалися, тому не могли стати естетичними категоріями. Художня форма, таким чином, виконувала лише службові функції, а рід як категорія змістоформальна навпаки непорушно застиг у своєму розвитку, що аж ніяк не заперечує своєрідних явих його модифікації.

Продовжуючи аналіз аспектів ліричного / епічного / драматичного пафосу, зауважимо, що носієм цього явища, окрім власне художнього тексту, є й особистість автора. До художньої творчості зчаста залучалися люди випадкові, які не розуміли усіх нюансів творчої праці. Фактично зіштовхувалися дві концепції «народ і естетика»: долучення трудящої людини до естетичних здобутків людства, яке відбулося досить спорадично і безсистемно, і «приниження» мистецтва на рівень мінімальної доступності, а постать митця ставала поряд з будь-яким ремісником. Отже, ні про яке духовне життя не йшлося, діяльність письменника спрощувалася, більш-менш здібних представників пролетаріату і трудового селянства навчали саме імітації письменництва, тобто ілюструванню комуністичних постулатів у художніх творах. Відчувши загрозу справжній літературі, досить рішуче висловлювався про таку тенденцію зокрема М. Хвильовий, натомість її категоричним прибічником, як загальновідомо, був С. Пилипенко, очільник «Плугу». У індивідуальних художніх світах українських письменників 1920-х рр. ще залишаються рештки національно забарвленої рецепції образності, проте вже активно проявляються принципово інші тенденції. Синкретичність ліричного / епічного / драматичного пафосу спостерігаються в текстах, присвячених трагедії громадянської війни. Проникливо психологічна та пронизливо експресивна новела М. Хвильового «Я (Романтика)» фактично стала обличчям нового ладу, страшним за своєю відвертістю. Література справді відчула деструктивний вплив ідеології, радикальних метаморфоз зазана ла лірика, адже вона, порівняно з текстами епосу і драми, відбивала передусім внутрішній світ людини, який, у свою чергу, зазнав руйнування через суспільно значущі процеси.

Діяльність спілок пролетарських письменників з часом виформувалося у Всеукраїнську спілку пролетарських письменників та комсомольськи налаштований «Молодняк». Художність підмінялася декоративністю, імітацією, піднесенням творів явної ідеологічної спрямованості. Письменник став ретранслятором нав'язаних ідей і міг піти через підкреслену ліризацію своїх текстів, надміру емоційних (пізній Тичина), детальний опис подій, заакцентовану епічність (драматургія О.Корнійчука), зумисне загострення колізій (М.Стельмах). Таким чином, класова боротьба, на зображенні якої зосереджувалися митці, ставала ареною вияву ліричного / епічного / драматичного пафосу.

Непересічним драматизмом позначена доля тих творів, які не вписувалися – з ряду причин – до офіційної концепції літератури. Так, П.Тичина зазнав нищівної критики за твір «Чистила мати картоплю», В.Підмогильний – за «Місто», і цей зловісний ряд можна продовжувати. У художньому плані, як влучно зауважує О.Сінченко, «починаючи з кінця 20-х років, а особливо на початку 30-х, відчувається повернення до традиційних художніх прийомів ХІХ століття, зростає інтерес до фольклору, розвиваються міметичні принципи побудови художнього світу, типізація набуває форми символізації образу людини, яка гармонійно сполучає риси фізичної й духовної досконалості, ідейність і партійність» [6, 5].

Сталінізм, за часи якого провідним методом керівництва мистецтвом були репресії, використовував також таку потужну зброю, як організації показових акцій зі звинувачення окремих митців, тому не дивно, що міфологізм соціалістичного реалізму спирався і на дезорієнтацію психіки особистісної і психології творчості тих письменників, які не зазнали перслідувань. Відокремлене, відтак відмінне місце в літературі соціалістичного реалізму посідають тексти доби Другої світової, коли ряд характеристик перетворились на свою протилежність: агітаційність на закличність, доступність на дохідливість, пафосність на душевність, описовість на докладність. Війна стала тим випробуванням, коли не завдяки, а всупереч обставинам художній текст, відповідаючи викликам часу, закономірно зазнавав видозмін, хоча не завжди автори йшли на це свідомо. Надмірний пафос уславлення соціалістичного будівництва змінився на реальний пафос визволення власного народу від зовнішнього ворога. У цьому плані надзвичайно показовою є кінопроза О.Довженка, передусім його «Повість полум'яних літ», де митець створює мегаобраз України на грані лиричного / епічного / драматичного пафосу як відлунні міфологізації.

Таким чином, з'ясовано, що соціалістичний реалізм є своєрідним унітарним методом у радянській літературі, для якого інтернаціоналізм, партійність, народність стали вищими за істинні критерії художності. Література існувала для того, що міфологізувати радянський лад, творячи нових героїв та вождів, водночас створюючи непривабливий образ ворога. Соціалістичний реалізм формально обмежувався традиційними засобами, категорично відкинувши набутки літератури українського модернізму та експериментів 1920-х рр., тому категорії жанру і стилю ставали стагнаційними, художні засоби слугували для імітації. Проте, як при виникненні будь-якого нового мистецького явища, не могли не з'явитися відмінні від попередніх характерологічні ознаки. Зокрема, змістовою основою соціалістичного реалізму була міфологія нової ери з її відповідними доцентровими напрямками (жовтнева революція, сакралізація вождів тощо), звідси і результативність новітньої міфології для появи елементів міжродового синкретизму, зокрема його специфічного пафосу.

Список використаних джерел

1. Дзюба І. Література соціалістичного абсурду (Твори українських радянських письменників 30-х років про індустріалізацію, колективізацію, розкуркулення, голод) / Іван Дзюба // Сучасність. – 2003. – № 1. – С. 88 – 112.
2. Добренко Е. Политэкономия соцреализма / Е. Добренко. – М. : Новое литературное обозрение, 2007. – 586 с. – (Библиотека журнала «Неприкосновенный запас». Культурология)
3. Захарчук І. В. Війна і слово: Монографія / Ірина Василівна Захарчук. – Луцьк : ПВД «Твердина», 2008. – 488 с.
4. Кларк К. Советский роман : история как ритуал [Електронний ресурс] / Катерина Кларк. – Режим доступу : <http://www.fedy-diary.ru/?p=268>
5. Медведюк Л. Теорія соціалістичного реалізму як канон реалізоцентризму / Людмила Медведюк // Слово і час. – 2003. – № 12. – С. 13–19.
6. Сінченко О.Д. Горизонт сподівань та його функціонування в літературному процесі (на матеріалі української літератури 20-30-х років ХХ ст.) : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Олексій Дмитрович Сінченко; В.о. НАН України. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Б/в, 2006. – 19 с.
7. http://ukrlit.org/Sosiura_Volodymyr_Mykolaiovych/lenin/

Summary. The article studies the ways and methods of mythologization of literary texts of socialist realism fiction, the main of which are the parameters of the individuality of the author, direct projection of mythological collision on the structure of the literary work, providing the construction of hierarchy of concepts and archetypical models, such as images of a new epoch, a hero, an enemy, struggle, etc. A special attention has been paid to the deformation of literary criteria and their substitution by extra literary factors. The components of a new sociological myth such as industrialization, collectivization, Ukrainization remain the same till nowadays but with another axiological accentuation. Mythologization of the new regime in the text is achieved by elements of intermode syncretism, constituents of its specific pathos.

Key words: socialist realism, lyric/epic/dramatic pathos, mythologization, intermode syncretism.